

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ ФРІДРІХА ГЕГЕЛЯ

**ОМЕЛЬЧУК Олег Миколайович - ректор Хмельницького університету
управління та права, кандидат юридичних наук, доцент**

УДК 340.12

Исследованы философско-правовые особенности понимания поведения человека в творчестве Ф.Гегеля. По Гегелю поведение человека является результатом проявления ее внутренних противоречий. Он впервые определил истинное место морали как регулятора поведения человека, показал исторические и социальные особенности развития морали, а также связь морали с другими социальными и личностными регуляторами поведения человека. Гегель придавал решающее значение в регулировании поведения человека общественной морали, а не моральному сознанию человека.

Ключові слова: поведінка людини, свобода, суперечності, мораль, совість.

Постановка проблеми

Німецька класична філософія права містила в собі багато ідей і концепцій, проте її характеризує ряд суттєвих принципів, які властиві для цього етапу розвитку і дозволяють розглядати німецьку класичну філософію як єдине духовне утворення. Так, зокрема, філософія того часу здійснювала щодо поведінки та життя людини критичну рефлексію, виконувала функцію критичного сумління культури. Філософія розроблялась як вчення про людину (філософська антропологія). Вчені розмірковували про суспільство, суспільну людину в рамках філософії права, моралі, історії, мистецтва та релігії на базі широких і фундаментальних світоглядних поглядів, всеохоплюючого філософського погляду на світ, людину та

буття. Особливістю німецької класичної філософії є розробка діалектичного методу, цілісної діалектичної концепції розвитку, яка може застосовуватися до дослідження всіх сфер людського життя: світу природи, суспільства і людини, права, моралі та ін. Ознакою, яка характеризує німецьку класичну філософію як єдине утворення, є загальні принципи в підході до проблеми історичного розвитку. До історії та її розуміння прикладаються раціональні мірки і критерії: історичний розвиток має на меті дослідження не при допомозі інтуїції, а науково-теоретично, вважається можливим виділити деякі закономірності історії. У своєму розгляді людини та історії ця філософія чітко і ясно сконцентрована навколо принципу свободи, інших гуманістичних цінностей та їх реалізації в поведінці людини. При цьому вона не лише проголосила гуманістичні принципи, але й намагалася проаналізувати суперечності й труднощі, які виникають на шляху реалізації, втілення їх у життя [12, с. 121-122].

Слід погодитись, що саме філософська проблема діалектики свободи і необхідності в цей час стала важливою методологічною основою розуміння феномену відповідальності людини за свою поведінку. Свобода, розглянута поза рамками необхідності, породжує не відповідальність, а свавілля, уседозволеність, волюнтаризм. Отже, чим важливіше, масштабніше виконується особою соціальна роль, тим вище повинна бути її соціальна відповідальність як у розумінні

усвідомлення значущості своєї діяльності, так і щодо тих несприятливих наслідків, які повинні випливати з діянь, котрі суперечать соціальним вимогам. Крім того, вчення про свободу і відповідальність було доповнено вченням про поєднання свободи і примусу, початком розвитку правових інститутів свободи [13, с. 494]. Таким чином, поведінка людини з морально-політичного поняття перетворювалась у правове.

Стан дослідження

Одним з найбільш видатних представників «завершального етапу» Німецької класичної філософії, котрі зробили вагомий внесок у розвиток філософсько-правового розуміння поведінки людини, вважають Фрідріха Гегеля.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831 рр.) сприйняв основні положення Канта про те, що у поведінці людини визначальне місце займає моральна необхідність. Філософ стверджував: «... Людина не зупиняється на тому, що є, а стверджує, що усередині себе самої вона володіє масштабом права. Вона може підкорятися необхідності і владі зовнішнього авторитету, але ніколи вона їм не підкоряється так, як вона підкоряється необхідності природи, бо їй завжди говорить її внутрішній голос, як повинно бути, і в собі самій вона знаходить підтвердження або не підтвердження того, що має силу закону. У природі найбільшою істиною є те, що взагалі існує закон. У правових же законах розпорядження має силу не тому, що воно існує, а кожна людина вимагає, щоб воно відповідало її власному критерію» [6, с. 18]. Підкреслюючи, що в суспільстві діє специфічна неприродна необхідність, Гегель стверджував, що соціальна необхідність створюється самими людьми і поширюється на їх поведінку. Таким чином, було закладено новий підхід до розуміння поведінки людини та відносин між людьми.

Виклад основних положень

За Гегелем поведінка людини є результатом прояву її внутрішніх суперечностей. Пояснюючи природу суперечностей, Гегель відштовхується від розуміння абсолютного

надсуб'єкта, який приводить у рух історію, використовуючи для цього суперечності, що присутні у всіх сферах природного, соціального і духовного світів, в тому числі в змісті правової реальності. Завдяки виникненню, загостренню і вирішенню незліченної безлічі суперечностей здійснюється рух усіх форм суцього і належного. Через зіткнень різних пар протилежностей будь-яка річ перебуває у властивій їй якості, залишаючись собою і стаючи іншою. У світлі діалектичного принципу суперечності соціальна реальність постає у вигляді сукупності різноманітних колізій: конфліктів, антагонізмів, антиномій, антитез, опозицій, дисонансів і т. д. Введення цього принципу як аналітичного інструменту в живу тканину соціальних проблем відкрило перед філософською думкою широкі можливості для подолання поверхневості, дозволило проникати в сутнісний рівень соціальних реалій. Виявлення в соціальному феномені внутрішніх опозицій, сторін, що протистоять одна одній, є схематизація того, що відбувається в соціальній дійсності. У відношеннях між протилежностями і за кожною з них завжди залишається ще дуже багато з того, що неможливо повністю врахувати навіть у найгрунтовнішому дослідженні і що становить справжнє життя людини всередині соціальної реальності [2, с. 171]. «В основу боротьби протилежностей закладено справжню справедливість, що є умовою існування упорядкованого явища. Діючи одночасно, деякі протилежності утворюють напружений стан, котрим і визначається внутрішня гармонія явища. У категорії «суперечність» як взаємодії протилежностей була знайдена адекватна форма відображення у мисленні внутрішнього джерела руху і розвитку» [3, с. 31-66].

Гегель використовує такі аспекти принципу суперечності:

1) у кожному соціальному феномені містяться і можуть бути виявлені різні за своєю значимістю пари протилежних сторін, властивостей, якостей, функціональних особливостей, взаємообумовлюючих і одночасно взаємовиключаючих, які взаємозалежать і є відносно самостійними;

2) основні ознаки відносин протилежностей є не тільки взаємопокладання

і взаємопроникнення, а й змістовно-функціональна «асиметрія», тобто наявність домінуючої і підпорядкованої сторін, кожна з яких володіє власною тенденцією змін, підпорядкованої зовнішнім впливам та внутрішній логіці свого саморозвитку;

3) кожне конкретне соціальне протиріччя проходить у своєму розвитку ряд ступенів від виникнення до остаточного вирішення, воно не в змозі нескінченно довго перебувати в застійному положенні змертвої антитези і рано чи пізно самоліквідується;

4) соціальне протиріччя володіє одночасно чуттєвою і надчуттєвою природою, тобто має чуттєво сприйнятливую форму, в яку одягнений його внутрішній зміст, що виявляється за його впливом на навколишню дійсність;

5) соціальне протиріччя є суспільним відношенням, де сторони пов'язані безпосередніми і опосередкованими, постійними і перемінними, матеріальними і духовними узами між собою і з усією соціальною системою;

6) залежно від змістовно-функціональних особливостей соціальних протиріччя останні або сприяють стабілізації суспільної системи, впорядкуванню її структур, підвищенню ступеня її цивілізованості, або ж, навпаки, ведуть до її дезорганізації, дестабілізації і деструкції;

7) більшість соціальних протиріччя виникають, загострюються і вирішуються при неодмінній участі соціальних суб'єктів, в результаті їх конструктивних або деструктивних зусиль;

8) соціальні суперечності є наслідками дії одних конкретних факторів і причинами виникнення інших, настільки ж конкретних явищ і процесів. Кожне протиріччя, вирішуючись, веде до того, що в межах того ж соціального простору неминуче виникають нові протиріччя і в цьому полягає драматизм буття, де гармонія відносна, а протиборство в найрізноманітніших його формах абсолютне і непереборне;

9) за рахунок динаміки виникнення, загострення та вирішення конкретних соціальних протиріччя відбуваються благодотворні або негативні зміни у соціальній реальності [10].

Таким чином, центральне місце у вченні про сутність займає проблема суперечності, яку Гегель розглядав як джерело саморуку і саморозвитку, проте вважав можливим примирення суперечностей. Досліджувана проблема примирення суперечностей, пошуків консенсусу при вирішенні складних конфліктів є актуальною в аспекті співвідношення свободи і необхідності. Слід погодитись, що в свідомості людей, які міркують про умови поведінки, виникає певна характеристика поведінки як дій, що спрямовуються необхідністю. Зіставлення визнання зумовленої необхідності людських дій із визнанням свободи їх здійснення породжує питання про протиріччя між необхідністю і свободою, а також про можливість вирішення цього протиріччя. У філософії Гегеля це протиріччя усвідомлюється як протиріччя, що породжується діалектикою буття і мислення. Обидві характеристики виражають природу поведінки людини, а сфера, усередині якої «вирішується протиріччя необхідності і свободи – не одноосібне життя індивіда, а історія суспільства» [1, с. 52].

Гегель вважав, що розуміння моралі за Кантом і Фіхте, яке ґрунтується на принципі безумовного самовизначення волі, є формалізмом. З нього випливає тільки принцип тотожності із самим собою, відсутність суперечностей, а від нього не можна перейти до конкретних обов'язків. Внаслідок такої абстрактності всезагального вихідним принципом дій стає суб'єктивність, яка сама визначає, що може, а що не може бути всезагальним. У вченні Гегеля, совість розглядається як абсолютна внутрішня впевненість у правильності своїх вчинків, є тим, що покладає особливість і визначає поведінку людини. Тому поняття совісті виражає тільки здатність суб'єктивної волі, яка приймає за значуще й обов'язкове для себе тільки те, що вона визнає розумним. Проте це ще не означає, що цим самим вчинок є об'єктивно добрим, тобто значущим у світі. Через таку формальність судження совісті можуть бути як істинними, так і хибними, дії людини можуть бути спрямованими як на добро, так і на зло. Суб'єктивність як абстрактне самовизначення є силою, через

яку можливе добро як таке. Однак у такому разі є можливість як зробити всезагальне суб'єктивним та об'єктивним принципом, так і поставити свою особливість вище від всезагального. В останньому випадку совість як формальна суб'єктивність взагалі є постійною готовністю перейти у зло [5, с. 181-182].

У філософії Г.В.Ф. Гегеля розуміння совісті як ефективного регулятора поведінки людини досягло найповнішого виявлення. Критикуючи Фіхтевське розуміння совісті, філософ вважав, що конкретність добра істинна совість реалізує у моральності, тобто поєднанні суб'єктивності, уособленої єдністю совісті та обов'язку із правом як об'єктивною нормою. У такий спосіб можливо розглядати свободу як реалізоване добро. У феномені совісті відображене явище індивідуалізації ставлення особи до себе самої з огляду відповідності себе як індивідуальної життєвості всезагальному поняттю «людина». Проте поняття «людина» охоплює соціальну істоту, а це означає, що «чиста совість створює відчуття гармонії з соціальним цілим і світом взагалі» [11].

Поведінку людини Гегель намагається пояснити також виходячи з власного бачення її самосвідомості, спираючись на методологічні принципи протиріччя та історизму. На його думку, становлення соціуму пов'язано, в першу чергу, з генезисом і розвитком самосвідомості, що навчилася відволікатися від видимості чуттєвого і цінувати свободу мислення. Рухомі складними мотиваційними протиріччями, думка здатна перетворювати власне ставлення у предмет рефлексії. Гегель розглядає ті форми самосвідомості, які відрізняються необхідною суперечливістю, чий мотиваційні конфлікти є етичними рефlekсами соціально-історичних колізій. Такими для нього виступили типи стоїчної, скептичної, нещасної і розірваної свідомості. На думку філософа, стоїчна свідомість характерна для епох деспотизму, загального страху і рабства, коли людина не має можливості задовольнити свою потребу в свободі, віддаляється у просту сутність думки, що дозволяє їй зберегти незворушність духу. Скептична свідомість виходить із замкнутого стану і намагається

довести собі та іншим суверенність власної думки, однак впадає у крайнощі і постійно суперечить самій собі. Носії скептичної свідомості постійно опиняються в ситуаціях, коли задоволення суперечити один одному купується ціною протиріччя із самим собою. Нещасна свідомість відрізняється роздвоєністю всередині себе, протиріччям між тяжінням до нескінченності і власної ідентичності. Його носій є втіленням скорботи духа, зосереджений на абстрактному принципі, відсторонений від змістовної різноманітності цінностей життя і культури, є нещасливою й убогою особистістю. Головна риса розірваної свідомості є втрата віри у стійкість морального порядку [2, с. 172]. Однак саме тут дух здійснює перехід від самосвідомості до розуму.

Важливе місце у філософії Гегеля займає теорія покарання за злочинну поведінку, яке він називає зняття і розглядається як відплата, оскільки «ця відплата за своїм поняттям є порушенням і злочин за своїм готівковим буттям має певний якісний і кількісний об'єм, то його заперечення як наявне буття має такий же об'єм». У цій сфері безпосередності права зняття злочину є перш за все помста, справедлива за своїм змістом, оскільки вона є відплатою. Але за своєю формою вона є діянням суб'єктивної волі, яка може вкладати свою нескінченність у кожне порушення і справедливість якої тому взагалі випадкова, оскільки для іншого вона також є лише особливою волею. Будучи позитивним діянням особливої волі, помста стає новим порушенням і передається у спадок від покоління до покоління. «Злочин і справедливість, що мстить, є тією формою розвитку волі, в якій вона вступила в межі відмінності між загальною в собі й одиничною для себе суцєю волею, протилежною першій, і далі, коли в собі суцзя воля за допомогою зняття цієї протилежності повернулася в себе і, таким чином, сама стала для себе суцєю і дійсною» [5, с. 93]. Тим самим право, підтверджене в зіставленні лише для себе суцїй одиничній волі, є і має силу як дійсне за допомогою своєї необхідності.

Апелюючи до теорії покарання, Гегель висловив думку, що причиною незадовіль-

ної розробки теорії покарання в Новітньому часі є не усвідомлення того, що сутність справи полягає в понятті. Якщо розглядати злочин і його усунення лише як зло взагалі, то нерозумним є бажання зла лише через те, що вже існує інше зло. Таке поверхнєве тлумачення покарання як зла й не менш поверхнєве трактування результатів покарання як добра, слугує, на думку Гегеля, першоосновою різних теорій покарання, наприклад, теорії запобігання злочину, теорії залякування, погроз, виправлення тощо. Не заперечуючи, що різні міркування, в яких відбивається сприйняття покарання як явища, що стосується особливої свідомості, та міркування щодо наслідків, які покарання викликає в уяві, мають суттєве значення, однак тільки стосовно модальності покарання, передбачаючи як свою передумову, що покарання в собі й для себе справедливе. Натомість, при розгляді вказаного питання важливо показати, що злочин (причому не як причина виникнення зла, а як порушення права як такого) повинен бути усуненим, а потім сказати, яке те існування, що ним наділений злочин і що має бути усуненим. Це існування і є дійсним злом, яке треба усунути, і суттєвим пунктом тут стає з'ясування його суті, і доки не будуть з'ясовані поняття, які належать до цього, у поглядах на покарання пануватиме плутанина [4, с. 96].

Вважаючи, що право і справедливість повинні походити зі свободи й волі, а не з несвободи, наголошуючи на тому, що психологічний примус може належати лише до якісних і кількісних відмінностей злочинів, Гегель трактує покарання як право, закладене в самому злочинцеві, тобто в його сушій волі, в його вчинку як у діях розумної істоти, вчинку, в якому міститься те, що він виступає чимось загальним, що ним встановлюється закон, який злочинець у цьому вчинку визнав для себе, а відтак – під який він може бути підведений як під своє право. Таким чином, покарання трактується як право, закладене в самому злочинцеві, у діях якого міститься не лише поняття злочину, але також і воля одиничного. Воно фігурує як таке, що задовольняє власне право злочинця, який дає згоду на це пока-

рання вже своєю дією. Таким чином, природа злочину і власна воля злочинця вимагають, щоб породжене ним порушення права було усунуто. Торкаючись сутності покарання, Гегель стверджує, що в покаранні розумною є тільки відплата, оскільки через неї упокорюється злочин [8].

Слід погодитись, що вплив неправа на загальносоціальну ефективність права завжди має негативну спрямованість, оскільки під його безпосереднім впливом перестає в тій або іншій мірі діяти принцип всезагальності права, що веде до перетворення соціальних ролей і можливостей, які закріплені правом, у видимість. Також руйнується необхідний для забезпечення рівноваги в суспільстві рівень співвідношення між правом і суспільними відносинами [9].

Підсумовуючи слід погодитись, що Гегель розглядав людину та її поведінку здебільшого крізь призму її потенційної ролі в історії. Сенс та цінність буття окремої людини, на думку вченого, полягає тільки в її підлеглості історичній силі, особливо державі, а світовий дух діє через окрему людину, часто проти волі та спрямувань останньої. Існує «хитрість світового розуму», яка діє так, що кожна окрема людина в кожній стадії розвитку робила щось історично доцільне [7, с. 22].

Висновки

Великим досягненням Гегеля є те, що він вперше визначив справжнє місце моралі як регулятора поведінки людини, показав історичні і соціальні особливості розвитку моралі, а також зв'язок моралі з іншими соціальними та особистісними регуляторами поведінки людини. Гегель надавав вирішальне значення у регулюванні поведінки людини суспільній моралі, а не моральній свідомості людини. Визначивши історичний прогрес як прогрес у свідомості свободи, Гегель підкреслював, що цей прогрес здійснюється шляхом зняття суперечностей у поведінці людини. У Гегеля етика (або вчення про моральність) є філософією права й охоплює абстрактне право, мораль та моральність, до якої належить сім'я, громадянське суспільство, держава. Гегель, який розглядав моральність у всьому кон-

АНОТАЦІЯ

Досліджено філософсько-правові особливості розуміння поведінки людини у творчості Ф.Гегеля. За Гегелем поведінка людини є результатом прояву її внутрішніх суперечностей. Він вперше визначив справжнє місце моралі як регулятора поведінки людини, показав історичні і соціальні особливості розвитку моралі, а також зв'язок моралі з іншими соціальними та особистісними регуляторами поведінки людини. Гегель надавав вирішальне значення у регулюванні поведінки людини суспільній моралі, а не моральній свідомості людини.

SUMMARY

Investigated the philosophical and legal peculiarities understanding of human behavior in the work F.Hegel. According to Hegel human behavior is the result of the manifestation of its internal contradictions. He first determined the true place of morality as a regulator of human behavior, showed historical and social peculiarities of morality and moral relationship with other social and personal behavior regulators. Hegel gave crucial in regulating the behavior of public morality, rather than moral consciousness.

тексті суспільної (державної) діяльності, підкреслював, що «...дійсна моральна свідомість – свідомість, що здійснює вчинки», що взагалі людина є не що інше, як ряд її вчинків, тобто її поведінка.

Література

1. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля / В.Ф. Асмус // Вопросы Философии. – 1995. – № 1. – С. 52.
2. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб.: Издательство «Юридически центр Пресс», 2006. – С. 171 - 172.
3. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: соч.: у 3 т. – М., 1970. – Т. 1. – С. 137–168, 237–348; Т. 2. – С. 31–66.
4. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Георг Вільгельм Фрідріх Гегель; [пер. з нім.]. – К.: Юніверс, 2000. – С. 96.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – С. 181–193.
6. Гегель Г.В.Ф. Философия права: соч. в 8 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М–Л., 1934. – Т. 7. – С. 18.
7. Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація: дис. на здобуття наук. ступеня канди-

дата юрид. наук. Спеціальність: 12.00.12 – «філософія права» / Ю.О. Козенко. – С. 22.

8. Мельничук Н.Ю. Злочин і покарання в Німецькій класичній філософії / Н.Ю. Мельничук: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvnudpsu/2009_4/Pravo/Melnichuk.pdf

9. Осипова Н.П. Феномен соціальної ефективності права: онтологічний підхід / Н.П. Осипова: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2008/articles/Osipova.pdf

10. Павлова Т.С. Правовий статус держави у філософії Г.В.Ф. Гегеля / Т.С. Павлова: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_25/Gileya25/F14_doc.pdf

11. Стецько Д. Свобода совісті: можливості філософського розгляду / Д. Стецько: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Filosofia/2007_578/04.pdf

12. Філософія: навчальний посібник / за ред. М.П. Гетьманчука, Н.В. Гайворонюк, В.С. Бліхара. – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 121–122.

13. Штокало М.Р. Філософсько-правова проблема відповідальності у Німецькій класичній філософії / М.Р. Штокало // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 494.